

Rafel Fontanals, N. y Armada, X-L. (2023). *La cuenca minera del Baix Priorat (Tarragona): poblamiento protohistórico y relaciones con el ámbito fenicio*. *Bibliotheca Praehistorica Hispana* (vol. XXXIX). Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Madrid. 190 págs. ISBN: 978840011234.

La cuenca minera del Baix Priorat (Tarragona): poblamiento protohistórico y relaciones con el ámbito fenicio és una obra redactada a quatre mans per Núria Rafel Fontanals (Universitat de Lleida) i Xosé-Lois Armada (CSIC), i publicada a Madrid l'any 2023 en el marc de la sèrie *Bibliotheca Praehistorica Hispana* (vol. XXXIX) del CSIC. Presenta 11 apartats i la corresponent bibliografia final, distribuïts en 190 pàgines i amb la incorporació d'un total de 178 imatges (majoritàriament en color) i 14 taules.

El títol descriu a la perfecció els objectius nuclears del llibre: presentar una síntesi del coneixement adquirit fins ara en relació amb les fases de poblament protohistòriques a la subcomarca del Baix Priorat o Priorat ebrenc, tant pel que fa a les dinàmiques internes de les societats indígenes (molt marcades per les activitats mineres i metal·lúrgiques) com a les eventuais relacions amb els fenicis. Val a dir, tanmateix, que els autors fan també un esforç evident per integrar aquest volum de coneixements en clau local a una escala regional, i fins i tot superior, que és assolit amb un èxit notable.

Pel que fa al desenvolupament del text, després d'una introducció (capítol 1) hi ha un seguit de capítols de contextualització general a aspectes

diversos: a la comarca del Baix Priorat i els seus recursos miners (capítol 2), a la història de l'explotació minerometal·lúrgica a la zona amb anterioritat al segle IX aC (capítol 3) i al seu poblament des del paleolític fins a l'ocupació romana (capítol 4). Els capítols següents se centren en la descripció particular (força detallada, afortunadament, tant en textos com en imatges) de la informació arqueològica obtinguda com a resultat dels treballs efectuats als jaciments estudiats a la zona: el poblat de l'Avenc del Primo (capítol 5), el poblat del Puig Roig (capítol 6), la necròpolis de la Tosseta (capítol 7) i el jaciment del Calvari del Molar (capítol 8). Finalment, trobem tres capítols de síntesi: el primer, centrat en la interpretació de la dinàmica d'explotació i circulació minerometal·lúrgica a la zona a partir del segle IX aC (capítol 9); el segon, centrat en la interpretació de la presència fenícia a Catalunya i de manera particular als territoris del curs baix de l'Ebre i de les terres del riu Sénia tenint en compte les dades ressenyades (capítol 10), i un darrer, a tall de conclusions, que exposa la visió dels autors sobre com hauria estat l'estructura territorial i social del poblament protohistòric al Baix Priorat entre els segles IX i VI aC (capítol 11). L'obra finalitza amb una extensa i completa bibliografia. Des d'una mirada global, la quantitat d'informació que proporciona és ingent i l'obra és la concentració en un sol volum d'unes dades i uns resultats que suposen un avenç més que substancial en el coneixement del període en aquests territoris.

Tot i ser plural en els continguts que gestiona, l'obra gira sobretot al voltant d'un mateix eix d'anàlisi: l'exploració del marc de relacions entre indígenes i fenicis en aquests territoris durant aquell període i, de manera més particular, la contrastació d'aquella hipòtesi que tradicionalment fa anys havia explicat l'arribada i presència dels fenicis a la zona (i, com a resultat d'això, l'establiment de relacions amb les societats locals) com a resultat de la cerca de plata. De fet, aquesta darrera intenció és declarada explícitament a l'inici del text, tant com un recordatori del que havien estat els objectius de recerca dels autors al començament dels seus treballs a principis d'aquest segle com també d'inici del relat del mateix llibre. I de forma consistent i coherent, es mira de respondre aquesta qüestió en els tres darrers capítols, després de passar per un intens repàs als principals resultats obtinguts, tant amb els treballs de camp com de laboratori i gabinet des de llavors fins ara.

No anem pas sobrats a Catalunya de treballs arqueològics de síntesi i que fan propostes d'interpretació en clau històrica. Menys encara de treballs d'aquesta mena que estiguin, a més, fonamentats en un projecte d'investigació desenvolupat amb continuïtat, intensitat i recursos al llarg

de diversos anys. Tan sols això ja seria suficient per celebrar la publicació d'aquesta obra, resultat d'un treball de recerca desenvolupat d'una o altra forma al llarg de prop de vint anys i amb uns resultats prolífics i útils. I útils no només pels investigadors que treballen a la resta de les Terres de l'Ebre, sinó també, i com és propi d'una tasca ben feta, per als que ho fem en períodes similars en territoris propers (com, per exemple, a les Terres del Sénia), així com per als que ho fan en àrees més allunyades, incloent-hi la resta de la costa mediterrània peninsular. Aquests treballs de síntesi són necessaris, imprescindibles, diríem, però cada vegada es prodiguen menys. La interpretació en clau històrica, que hauria de créixer en nombre i intensitat, va de baixa i, en canvi, es multipliquen els treballs merament classificadors, descriptius i "especialitzats". Val a dir també que tot això sembla que va en paral·lel amb una dinàmica d'aparent minva general de lectura de textos de recerca, i fins i tot —i això és especialment preocupant, al nostre entendre— entre els mateixos investigadors. En aquest sentit, aquest treball, d'una qualitat excel·lent, té el que cal per esdevenir una eina molt útil, però ho serà sempre que els que haurien de tenir un interès especial a llegir-lo ho facin.

L'obra recull la descripció i l'anàlisi dels treballs de camp realitzats al Baix Priorat entre 2001 i 2012, incloent-hi dues campanyes de camp al poblat de l'Avenc del Primo (2008-09) i dotze al Calvari del Molar (2001 a 2012). Però també la tasca ingent (treball de camp, però també de laboratori i gabinet) de caracterització de les explotacions mineres protohistòriques a les dues conques mineres del Priorat, incloent-hi, entre d'altres treballs, les prospeccions geomineres realitzades, la caracterització dels minerals de la conca, la realització d'un mostreig isotòpic descomunal i l'excavació de dues mines protohistòriques, unes tasques, moltes d'inèdites fins llavors en el nostre àmbit d'estudi.

És per tot plegat que el llibre de N. Rafel i X-L. Armada ha d'esdevenir una obra de referència. Ja ho seria tan sols pel fet que, com ja havien exposat els mateixos autors en articles anteriors, l'objectiu inicial de què van partir a principis d'aquest segle ha estat resolt amb èxit com a resultat de tots els treballs efectuats: els fenicis no van apropar-se fins a les nostres terres als segles VIII i VII aC a la recerca de plata. D'entrada, podia semblar una qüestió molt fàcil de respondre. I sens dubte ho és en el pla de la simple especulació. Però contrastar la hipòtesi inicial de la forma com ha estat contrastada i obtenir una resposta tan contundent i sòlida ha comportat una forta inversió econòmica, de temps i d'esforços, de feina ben feta, d'encarar diversos enfocaments analítics, d'establir col·laboracions amb investigadors diversos i

de trepitjar i recórrer el terreny amb intensitat. No hem d'oblidar que abans que es valorés la plata com a potencial element d'atracció dels fenicis es va arribar a parlar durant molt de temps que aquest paper el podria haver jugat un altre metall: el ferro, és a dir, que jugàvem (penso que mai millor dit) en aquells moments amb concepcions bàsicament elucubratives a l'hora de mirar d'explicar les causes i les raons d'un aspecte tan essencial com l'establiment dels primers contactes colonials amb els pobles indígenes de l'àrea de l'actual Catalunya. Avui, gràcies als treballs al Baix Priorat, sabem (i cal subratllar "sabem") que si algun metall es van endur aquests agents comercials va ser el plom.

Després, com a investigadors que ens dediquem a estudiar el mateix període en altres zones properes i que, per tant, ens interessen especialment els resultats d'aquesta recerca, podem estar més o menys d'acord amb algunes de les qüestions finals proposades, o potser en faríem algun matís a alguna. Circumstàncies, d'altra banda, pròpies del que és una dinàmica investigadora ben entesa. Però no podem estar pas en desacord, en tot cas, amb els resultats essencials que presenta aquesta obra i que ja hem exposat. Potser, en tot cas, i com dic, podríem entrar a debatre sobre aspectes molt, molt puntuals com, per exemple, la lectura que es fa de l'anomenat edifici A (àmbits 1, 2 i 6) del poblat del Calvari com un edifici tripartit amb funcions de magatzem comparable amb el de Toscanos. O bé la data inicial del *flourit* del comerç fenici a la zona, que els autors mantenen entre el 650 i el 575 aC, i que altres investigadors proposem remuntar, com a mínim, fins a finals del segle VIII aC. O el paper que hi té la desembocadura del riu Ebre en tot plegat (tot i que en això els treballs geomorfològics ja realitzats i els que estan en curs de desenvolupament sembla que poc a poc ens van fent confluïr a tots els interessats en una visió similar). O fins i tot la rotunda afirmació que tots els jaciments catalans d'aquest període són indígenes. Però en tot cas, i com és fàcil de constatar, reitero que estaríem davant del tipus de plantejament enfocat a aspectes puntuals i de matís, propi del debat científic i que, com dic, no afecta gens ni mica la qualitat, la validesa i la consistència del conjunt de l'obra. En contrapartida, també podríem esmentar els múltiples aspectes en què estem plenament d'acord amb les propostes dels autors (cosa que no faré per una qüestió d'extensió) o fins i tot aquells que conflueixen en visió amb línies de recerca que duem a terme altres investigadors, com, i per posar tan sols un exemple, la reflexió que es duu a terme al llibre (molt important) sobre la necessitat d'entendre la dinàmica comercial del món fenici a les nostres terres com quelcom en què es veuen involucrats

altres productes a banda del plom. En aquest sentit, des del GRAP de la UB estem precisament explorant el que pensem que seria un altre d'aquests productes: la roba de llana.

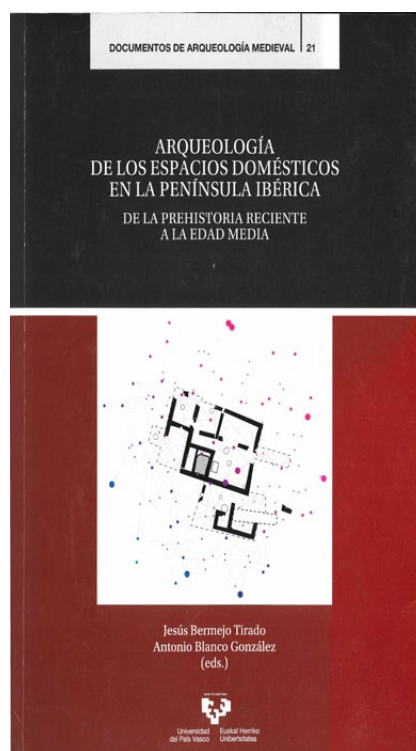
Malgrat que, evidentment, l'obra és resultat del treball dels dos autors, el redactat final, o si més no el sempre necessari procés d'homogeneïtzació que han de passar sí o sí aquells textos elaborats per diverses mans, ha estat efectuat, sens dubte, per N. Rafel. Per als qui la coneixem des de fa anys, esdevé fàcil posar veu a les pàgines del llibre: a mesura que vas llegint, vas sentint com l'autora et parla. En aquest sentit, el text és excel·lentment solvent en termes de redactat, de descripcions, de comprensió i d'ús i recopilació de dades. Proposa, a més, una lectura tranquil·la, calmada i amb uns ritmes que, com dic, permeten reconèixer a la perfecció una investigadora que, en darrer terme (i això és un elogi), escriu (gairebé) com parla.

En última instància, el llibre no es pot deslligar del fet que la Dra. Rafel, després d'una carrera extensa, prolífica i substancial, ha posat punt i final a la seva vida professional acadèmica (no pas a la investigadora, afortunadament) de forma recent. D'alguna forma, doncs, aquesta obra té molt, també, de testimoni i síntesi científica del marc de recerca específic al qual, sens dubte, ha dedicat més temps i esforços durant els darrers anys. De part dels que ens hem beneficiat d'aquests esforços i ens en beneficiarem encara durant molt de temps, cal, arribats a aquest punt, no tan sols reconèixer els resultats obtinguts, sinó també agrair la feina feta (que esperem que continuï encara durant força anys) per part de qui ha estat possiblement la millor arqueòloga del nostre país durant molts anys.

David Garcia i Rubert

Professor agregat
GRAP-Universitat de Barcelona
dgarcia@ub.edu

Bermejo Tirado, J., y Blanco González, A. (eds.) (2024). *Arqueología de los espacios domésticos en la península Ibérica: de la Prehistoria reciente a la Edad Media*. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco (Documentos de Arqueología Medieval, 21). Leioa. 222 págs. 56 figuras. ISBN: 978-84-9082-276-0.

El volumen editado por Bermejo Tirado y Blanco González se corresponde con la publicación de las contribuciones a una reunión que tuvo lugar en diciembre de 2019 sobre “Arqueología de los espacios domésticos en la península Ibérica”. Se trata, pues, de una recopilación de trabajos de orientación distinta, con la temática común de la unidad doméstica (del inglés, *household*), en sus múltiples acepciones. El título es quizás un poco impreciso, ya que el volumen no tiene la ambición de resumir el trabajo hecho en el ámbito de la arqueología de los espacios domésticos peninsulares. Según lo que se declara en el resumen inicial, lo que en principio unificaría los trabajos es la perspectiva del espacio doméstico “desde abajo”, es decir, desde la arqueología. Sin embargo, los capítulos tienen un enfoque más sociológico o antropológico que arqueológico.

En el primer capítulo introductorio firmado por ambos editores del libro, se plantea el contexto historiográfico del estudio del espacio doméstico, con una cierta crítica a la hiperfocalización en las es-